

Gerő András

A Batthyány-kultusz¹

Ha igazság van abban, hogy a formálódó és a kiformalódott nemzeti identitás egyfajta sajátos szekuláris vallásosságként is értelmezhető, akkor az ennek megfelelő rituálék, kultuszok és funkciók között meg kell hogy jelenjen a mártírium mozzanata; az a fajta „*emberáldozat*” motívum, amely az „*Ügyet*” vérrrel szenteli meg. A katolikus világképben a mártíriumnak nagyon fontos szerepe van: ez olyannyira lényeges, hogy a szentté avatás egyik feltétele lehet.² De a mártírium általában az egész keresztény kultúrkörben is jelentős funkcionálitással bír: a hit erejét mutatja, segít különbséget tenni az isteni és az ördögi, az az jó és rossz között, a szakralizálás folyamatát segíti.

A nemzetvallás érzelmi realitássá válásában 1848–49-nek döntő és visszafordíthatatlan szerepe volt.³ Az örökváltság, az alkotmányosság, az önvédelem motívuma, a szabadság és a nemzet összezárkóztatásának a reformkorban kimunkált és 1848-ban megvalósuló gondolata olyan erőteret hozott létre, amiben szinte azonnal működni kezdtek a nemzetvallás funkcionális elemei. A nemzeti színek éppúgy, mint a nemzet apját lefedő messiási szerepkör; a nemzeti ünnep igénye éppúgy, mint a szakralizálódás és az önszakralizálás mozzanata.

A nemzetvallás uralomra jutása társadalmilag bekövetkezett, de hatalompolitikailag csak időlegesen realizálódott. Az időleges megvalósulás is komoly fegyveres konfliktussal járt, sok tízezer ember halálát okozva.

S most itt álljunk meg egy pillanatra. Annak ellenére, hogy a történettudomány általában csak a lezajlottat, a megtörténtet vizsgálja, mégis érdemes elgondolkozni a lehetséges alternatíva logikáján.

A reformkorban a formálódó magyar nemzettudatnak nem voltak saját mártírjai, noha az „*áldozat*” igénye megjelent. A lassan változó – az univerzális vallási világképből a nemzetisten irányába elmozduló – gondolkodás csak olyan szimbolikus neveket használhatott, akiket még nem tudott kizárólagosan a nemzeti ügryhöz társítani. A leginkább favorizált mártír Zrínyi Miklós lett,⁴

¹ Az írás eredetileg a „*Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX.-XX. századi történetéből*” (Budapest 2004.) című könyvben jelent meg. Jelen szöveg egy némileg módosított változat.

² A szentté avatás valamint a szentkultusz tárgykörében: KLANICZAY Gábor: *The Uses of Supernatural Power. The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, 1990.

³ A problémát a hagyományos történetírás nézőpontjából – a kutatás hiányaira is utalva – inkább érinti, mintsem elemzi: GERGELY András: *1848 hagyománya*, Vigília, 1998./10. sz. 764–774. Az írás megjelent a szerző *1848-ban hogy is volt?* című kötetében (Budapest, 2001.).

⁴ A formálódó, a nemzetté váláshoz kötődő Zrínyi-kultuszról nem csak Kölcsey Ferenc versei tanúskodnak. Nyomatékosan jelzi azt a történelmi festészet is, valamint a kávéházi névadás és az annak megfelelő Zrínyi-céger használata (lásd: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: *Régi dicsőségünk. Magyar történelmi képek a XIX. században*. Budapest, 2001.). Hasonló tendenciáról

aki 1566-ban Szigetvárt védte a törökkel szemben és az ostrom során, a várból kitorve esett el. (Őt egyébként a horvátok is – napjainkig – a magukénak érzik.)

Zrínyi Miklós amolyan „*átmeneti mártír*” lett. Személye inkább a kereszténységért, a kereszténység védelmezéséért hozott áldozatot szimbolizálta, de a nemzetté válás folyamatában az ő mártíriuma már a magyarok és Magyarország védelméről is szólt. Valószínűsíthetjük, hogy alakja még inkább nemzeti mártírrá vált volna, ha és amennyiben nem szorítja őt háttérbe az 1848-49 által megteremtett új szereplők köre. (Természetesen az sem kizárt – és a történelmi festészet témaválasztásai ezt igazolják -, hogy több, historizált alak is felemelkedhetett volna a „*nemzet mártírja*” szerepkörébe, lett légyen szó Hunyadi Lászlóról, vagy éppen a Nándorfehérvár ostrománál a török elleni harcban elesett Dugovics Titusról.) Magától értetődő, hogy e tekintetben érdektelen volt Zrínyi etnikai hovatartozása, hiszen a kulturális tartalmú nemzettudat számára – mint tudjuk – az etnikai elem nem számított.

A reformkor önmagában hordozta a saját mártírteremtés lehetőségét is – persze ehhez az kellett volna, hogy az illető valóban belepusztuljon a nemzeti ügyvel való azonosulásba. A liberális reformellenzékhez tartozó, a hatalom által perbe fogott, majd elítélt személyek csoportjában akadt volna kellően fajsúlyos személy: Wesselényi Miklós báró.⁵ A báró alakja, az 1838-as pesti árvíznél tanúsított embermentő tevékenysége, az új nemzettudat kialakulásában játszott szerepe felkínálta ezt a lehetőséget; de csak akkor, ha a börtön helyett kivégezték volna. Wesselényi azonban – nem kevésbé József nádor és Deák Ferenc tevékenysége nyomán – kiszabadult, és igaz ugyan, hogy gyakorlatilag egészsége (látása) tönkrement, de mégsem lehetett sorsát halálhoz vezető szenvedéstörténetként felfogni. Kiszabadulása után lényegében kiesett a politika fő sodrából, és az utókor még annál is kisebb kultikus figyelmet szentelt neki, mint ami tevékenysége alapján kijárhatott volna.

számol be SZABÓ Júlia: *A XIX. század festészete Magyarországon*. Budapest, 1985. Megjegyezni kívánom, hogy a Zrínyi-kultusz nem tűnt el, hanem tovább élt, kibontakozási tere a hadsereg illetve a pseudomilitáris világ lett. A két háború közötti levante-mozgalom épp úgy használta, mint a királyi vagy a kommunista honvédség. Laktanya és alakulat neve lett. Kétségtelenül igaz azonban, hogy a 16. században élt „*szigetvári hős*”, Zrínyi Miklós alakja sokszor összemósódott a 17. században élt Zrínyi Miklós költő- és hadvezérrrel és politikussal. A hadsereg Zrínyi-kultusza mindkét személyt „*használja*”.

⁵ Wesselényi Miklósról a szakmailag legkomolyabb monográfiát TRÓCSÁNYI Zsolt írta: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. Fontos, és Wesselényit a teljes korabeli politikai spektrumban bemutató munka: VARGA János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1987. A Wesselényi-historiográfiáról – ami egyáltalán nem nagy – áttekintést ad DÉNES Iván Zoltán a báró *Szózat a magyar és szláv nemzetiségek ügyében* című könyve 1992-es kiadásához írott előszavában. Ezek a művek értelemszerűen nem foglalkoznak azzal a potenciális lehetőséggel, amit Wesselényi alakja a magyar szimbolikus politikában jelentett vagy jelenthetett volna. A „*zsibói bölény*” illetve az „*árvízi hajós*” metaforája sincs kibontva. A Wesselényi-szakirodalom viszonylag kis mennyisége is azt mutatja, hogy a báró az utólagos érdeklődést tekintve is peremre szorult.

A mártír-szerep betöltése akkor is másként alakult volna, ha 1848-ban ugyan fegyveres küzdelem tör ki, de ez nem vezet a magyar szabadságmozgalom letöréséhez. Ebben az esetben ugyanis azok kerültek volna kulcshelyzetbe, akik a szabadságküzdelemben a magyar oldalon esnek el. A strukturális szükségletet és egyben a be-nem-következettséget, a „névtelenséget” jól mutatja Kossuthnak egy 1852-ben Birminghamben elmondott beszéde. A szöveg kontextusának megértéséhez tudni kell, hogy Kossuth cáfolta, miszerint az egész szabadságharc csak az ő általa fanatizált pártküzdelem lett volna. Tehát Kossuth a következőket mondja:

„Az események folyamata megmutatta, hogy annak a pártnak nemzet a neve, még pedig bajnok nemzet; de azért csak folyt a híresztelés, hogy én általam van inspirálva. Hiszen talán nem dicsőségtelen dolognak lehetne mondani, ha valaki egy ily nemzetet ily fokig lenne képes lelkesíteni; de én nem fogadhatom el e dicséretet. Nem én inspiráltam a magyar népet, hanem a magyar nép inspirált engemet. Mindaz, amit valaha gondoltam és gondolok, mindaz, amit valaha éreztem és érzek, csak egy gyöngye lüktetése azon szívnek, mely az én népem kebelében dobog. A harcok dicsőségét a vezérek rovására metszi a történelem, az övék a halhatatlanság babérja; pedig ők, midőn a veszélylyel szembe szállanak, tudják, hogy, éljenek vagy meghaljanak, nevék élni fog a nép ajkain. Mennyivel tisztább az a fény, mely a nép fiai ezreinek képét köríti, a kik tudják, hogy a hol elesnek, ismeretlenül fogják haláluk álmát aludni s nevék nem szolgálанд dicsdallamokra alanyul és mégis nyugodtan, a »Hazádnak rendületlenül«-t hangoztatva mentek az ágyúütegek halált és pusztítást szóró kereszttüzén keresztül a győzelemre, s a kik elestek, e kiáltással estek el: »éljen a haza!«. Ekként küzdöttek a hazáért és szabadságért s ezrenként ekkép haltak meg a mi névtelen félisteneink.”⁶

A szöveg több szempontból is tanulságos. Egyrészt – híven a nemzetvalláshoz – szinte isteni magasságba emeli és szakralizálja a résztvevőket. Másrészt érzékelteti: névtelenek maradtak azok, akiknek neve egyébként egyfajta mártírium jegyében fennmaradásra ítéltetett volna. Harmadrészt fogalmilag egybetereleli a hőst, a mártírt illetve a „félistent”. Mindhárom fogalom olyan, hogy összekapcsolásuk csak erősíti tartalmukat; erejük az összerosástól nem gyengül, hanem erősödik. Ráadásul a meglehetősen eredeti metafora – „névtelen félistenek” – szokatlan nyelvi erőt ad a tartalmi elemnek.

A szabadságharc leverése a mártírium szempontjából helyzetet – új helyzetet – teremtett. A „félistenekre” szükség lett volna, de nagyrészt valóban névte-

⁶ HELFY Ignác (szerk.): *Kossuth Lajos Iratai*. IV. kötet, Budapest, 1900. 238. Kossuth 1852. november 12-én mondta el az idézett beszédet. Tóth Béla szerint a „névtelen félistenek” kifejezés megszületésére kihathatott a „névtelen vitézek” szóhasználat is, amit Eötvös József alkalmazott *A karthauzi* című regényében (TÓTH Béla: *Szárjul szájra. A magyarság szálló igéi*. Budapest, 1901. 94-95.). Szerintem erről nincs szó, hanem sokkal inkább a szakralizálás igénye hívta elő az egyébként teljesen originális kifejezést, hiszen a „félisten” önmagában is abszolút eredeti találmány.

lenek maradtak, és a sok véráldozat saját, nevesített kultuszképzésére nem maradt lehetőség. A leveretés nyomán – és ez látszólag paradox, bár ilyen esetekben logikus – azok kezébe került a mártírteremtés lehetősége, akik győztek. Ha amnesztiát hirdetnek, vagy csak korlátozott szabadságmegvonással büntetnek, akkor nem tud igazi mártírszerep kötődni 1848-49-hez, a modern nemzetté válás érzelmi átcsapási pontjához. De a győzők nem mindig bölcsek s vélhetően nem tudatosították magukban, hogy győzelmük teljesebb lehet, ha eltekintenek a mártírképzéstől. Nemigen fogták fel a magyar szimbolikus politika jelentőségét, sokkal inkább olyan hatalmpolitikai megfontolások vezérelték őket, amelyekkel a forradalom hydrájának a fejét kívánták levágni, méghozzá úgy, hogy mindez saját szimbolikus politikájuk része is legyen.⁷

Épp ezért szánták el magukat arra a lépésre, amelynek következtében végül is megteremtették a magyar nemzetvallás vértanúit. Az 1848. október 6-i bécsi felkelés – amikor is Latour grófot, a hadügyminisztert népitélettel felakasztották – első évfordulóján, a magyar szabadságharc leverését követően kivégzéseket tartanak. A kivégzések időpontja saját szimbolikus politikájukhoz illeszkedik, de valójában a magyar szimbolikus politika teljesebbé válását eredményezi. A forradalom után több mint százhusz embert végeztek ki, de az október 6-i alkalom teremtette meg a nemzet igazi mártírjait. Ekkor Pesten golyó által hal meg Batthyány Lajos, az 1848-as első felelős magyar kormány miniszterelnöke és Aradon kivégezték a honvédség tizenkét tábornokát és egy ezredesét.⁸

A csoportos aradi kivégzés kollektív mártíriumot jelent, a pesti ítéletvégrehajtás pedig létre hozza a könnyen nevesíthető mártír alakját. Az addig – és a fentiekben körvonalazott – alternatív lehetőségek közül végül az realizálódik, ami segíti 1848-49 szakralizálódását.

Batthyány vértanú-szerepe szinte azonnal rögzült; nem is történhetett vele más. A rögzülést csak elősegítette, hogy az 1849 utáni abszolutista rendszer a maga legitimitációját 1848-49 tagadásából merítette, következőleg a forradalmat és a szabadságharcot a legfőbb gonosznak láttatta, a megtorlást pedig indokoltnak és jogosnak. Így tehát szembe került az immár saját vértanúkat is maga mögött tudó nemzeti világgéppel.

⁷ A megtorlás logikájához, belső motivációihoz: ANGYAL Dávid: *Az ifjú Ferenc József*. Budapest, 1942. illetve GERŐ András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, 1999. különösen a 67-78. Szokták idézni Julius Haynaut, a magyarországi teljhatalmat gyakorló generálist, aki 1849. augusztus 24-én azt írta Karl von Schönhalt altábornagynak: „Egy évszázadig nem lesz forradalom Magyarországon, ha kell a fejemmel szavatolok érte, mert gyökereitől irtom ki a gázt.” IN: *Az aradi vértanúk. I.-II.* Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: KATONA Tamás. Budapest, 1979. II. köt. 70. (A továbbiakban: *Az aradi vértanúk*)

⁸ Az aradi kivégzésekről, előtörténetükről, közvetlen utóéletükről *Az aradi vértanúk* a legjobb forráskiadvány. Részletes, minden egyes személyről szóló modern feldolgozás: CSORBA László: *A tizenhárom aradi vértanú*. Budapest, 1989. Arad, illetve az aradi vértanúk politikai felhasználásáról ír BARABÁS Béla *Emlékirataiban* (Arad, 1929.).

A Batthyányt és Kossuthot különösebben nem kedvelő Szemere Bertalan – aki 1849. áprilisától lett a forradalmi Magyarország miniszterelnöke – az emigrációban ezt írta a grófról:

„A világvélemény szereti Batthyányt Egmonttal hasonlítani össze. Mielőtt Batthyány pályáját s jellemét újabb stúdiumom tárgyául választottam volna, újra átolvasám Németalföld történetét Schillertől. A németalföldi s a magyar nép forradalmi története közt én sok hasonlatosságot találok, az igaz. II. Fülöp is oly ünnepélyesen esküt tőn az alkotmányra, mint nálunk tőn V. Ferdinánd; ott is minden udvari mesterségek elővételének a főarisztokrácia megnyerésére; ott is idegen zsoldossereg alkalmaztaték a szentesített alkotmány felforgatására; ott is a tartományokat és vallásfelekezeteket ingerelték fel egymás ellen, s e zavarokat használták fel abszolút terveik kivételére: az is oly józan, türelmes, nagylelkű nép, mint a magyar, melynél könnyebben népet egy értelmes és jó fejedelem nem igazgathatna; ott is azon ürügy alatt vonattak vissza az ország szabadságai, miként azok a félelem óráiban csikartattak ki; ott is a nemzet minden jót sokáig a király személyes megjelenésétől várt – mindez hasonlít mint két tojás egymáshoz, de Egmont s Batthyány jelleme közt nincs más hasonlatosság, mint az, hogy mindkettő kivégeztetett ártatlannul. Egmont egy ingatag, önálló karakter és hiú ember volt, játéka most az udvari, majd a nemzeti pártnak, ellenben Batthyány, ki ment volt minden nem nemes ambíciótul, egy erőteljes, pozitív, tevékeny státusférfit, kinek azon óriás – de őszintén, utógondolat nélkül, becsülettel megkísértett – vállalata: a dinasztia és nemzet érdekét összeolvasztani – életébe került. Őbenne Magyarország inkább az Orániai Vilmost veszté el, az okos státusférfit – Kossuth, a hiú izgató maradt életben...”⁹

Ezzel együtt – illetve éppen ezért – Batthyány esetében még a gyorsan és mélyen rögzült vértanú szerep is gondot okozott; legalábbis 1867, a kiegyezés után, amikor 1849 óta először nyílt tartósan lehetőség arra, hogy a magyar szimbolikus politika viszonylag szabadon megnyilatkozhatson.

Batthyány a pesti ferences templom jeltelen kriptájában nyugodott, és csak 1867 után lehetett tisztességesen, méltó síremléket állítva eltemetni, ami 1870. június 9-én, a Kerepesi úti temetőben meg is történt.¹⁰ A költségeket azonban nem a kormány, hanem Pest városa állta. (Azért nem Budapest, mert a város-egyesítés még három évet váratott magára.) Indokoltnak tűnt volna, hogy az

⁹ Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcról. Okmánytár.* Sajtó alá rendezte: HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest, 1990. 131-132. o. /a továbbiakban: Szemere/ Az eredeti szöveg 1852-ben kelt.

¹⁰ A Kerepesi úti temetőről lásd: *A Kerepesi úti temető. 1-2. (rész).* A bevezető tanulmányt írta, az adattárt, a mutatókat és a szemelvényeket összeállította TÓTH Vilmos. In: *Budapesti Negyed, 1999./2-3. sz. 523. o.* Külön Batthyányról: NAGY Lajos: *Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza, s a Pest város által rendezett országos, ünnepélyes temetésének leírása.* Pest, 1870.; GÁBOR Eszter: „...Megkezdjük, de bevégezni, létesíteni nem tudtuk.” *Schickedanz Albert pályakezdése: a Batthyány-mausoleum.* In: *A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve 1991.* Budapest, 1991. 277-281. o.

1867-es kormányzat az 1848-asat elődjének tekintse, merthogy a kiegyezés megalapozásában az 1848-as folytonosság - legalábbis az érvelés szintjén - meghatározó elem volt. A kormány mégsem vállalta Batthyányt, hiszen ugyanaz lett a törvényesen megkoronázott magyar király, akinek uralma alatt a miniszterelnököt kivégezték.

Az egybeesés oly erősnek bizonyult, hogy még a vértanúszeret kihangsúlyozása is nehézségekbe ütközött - legalábbis kormányzati szinten. Így aztán az állami „hivatalosság” eltűrte ugyan Batthyányt, de semmit sem akart vele kezdeni. A „hivatalosság” szellemi kultúrája pedig a politikai kultuszeremtésben Deák szerepét emelte ki - még életében utcát neveztek el róla.¹¹ (Erre mondta Deák: „*Utcám már van, lakásom még nincs*” - utalva ezzel arra a tényre, hogy bérelt helyen lakott.) Halálakor emlékét törvénybe iktatták; Gyulai Pál, a magyar szellemi élet egyik vezetője a zenében Erkelt, a költészetben Aranyt, a politikában Deákot jelölte ki mércének.

Batthyány, mint a nemzet mártírja egy sajátos hatalmpolitikai s egyben szimbolikus politikai „*harapófogóba*” került. A hatalmpolitikai gátat az jelentette, hogy a gyilkost nyilvánosan nem lehetett megnevezni. (Másfelől igaz viszont, hogy a gyilkosság tudata ellehetetlenítette Ferenc József teljes „*magyarosítását*”). Ugyanakkor az 1848-49 esztétizálására törekvő szimbolikus politikai diskurzus a Kossuth-kultusz ápolásában volt érdekelt, s maga Kossuth is gondoskodott az érdekelttség folyamatos fenntartásáról. Mindez oda vezetett, hogy 1848-49 egésze – legalábbis a megszemélyesültség tekintetében – Kossuthtal identifikálódott.¹² A Batthyány-kormány pénzügyminisztere lett a meghatározó szimbolikus politikai személyiség és nem a miniszterelnök. Így Batthyány mint miniszterelnök, azt megelőzően a reformkor meghatározó főrangú politikusa, leértékelődött. Beszorult a mártír-szerepbe, miközben kevésbé vált jelentőssé az, amiért egyáltalán mártír lehetett.¹³ A mártírium eluralta Batthyány alakját, és így megint csak szembekerült a hatalmpolitika már említett gátjával.¹⁴

¹¹ Az utcanevекhez: *Budapest teljes utcanévlexikona*. Az adattárat összeállította MÉSZÁROS György, az utcanév történetét írta BÚZA Péter, bevezető tanulmány RÁDAY Mihály. Budapest, 1998. 466.

¹² Jellemző e tekintetben, hogy az Országház Nándorfehérvári termében – ez a miniszterelnök fogadóterme – az 1848-49-re utaló freskó magasan kiemelkedő központi alakja Kossuth, és az ő jobboldalán, alatta ábrázolják Batthyányt.

¹³ A Batthyány pályáját ismerő politikai elit tudta, hogy a mártíriumon túl is van mit értékelni a gróf tevékenységében. Szemere így írt: „...*A sírdomb, mely Batthyányt földi, nem egy mindennapi halomka, az politikai jelentőséggel bír, abban övele a magyar nemzetnek nemcsak dinasztia iránti hűsége, de monarchiai érzelme is örökre el van temetve, ha a dinasztia meg nem tér, míg idő van rá, és a Biblia szerint teljesen új embert nem ölt magára. Gr. Batthyány Lajos a szédült szabad haza romjai alatt egyedül nyugszik, az alkotmányos Magyarországnak ő hőse volt, a letiportnak mártírja lett.*” SZEMERE: 132. Irányi Dániel véleménye: „*Batthyány Lajos negyven évet élt. Szép férfi volt, csaknem teljesen kopasz, büszke tekintetű. Sűrű szőke szakállal keretezett arca tekintélyt parancsolt. Nem volt jó szónok, főként alkalmatlan orgánuma miatt, de rendkívüli értelemmel volt megáldva, s ezért nagyon is alkalmas lett volna magas állami tisztségre, ha politikájának nem állandó rugója az a törekvés, hogy elkerülje az elkerülhetetlen konfliktust. Elbe-*

A mártír-szerep dominanciája miatt Batthyánynak 1867 után nem jutott sok hely. Petőfi 1883-ban városi és közadakozásból szobrot kapott, Kossuthot 1894-ben a főváros temette el és készíttettek számára mauzóleumot - de Batthyány kimaradt. Az 1848-as mitológia a társadalom - jelen esetben a város - szintjén érvényesült, akárcsak az országszerte elszaporodó Kossuth-szobrok esetében. Az állam azonban - mivelhogy a kivégzésért legfelső szinten felelős személy és a király azonos volt - hallgatott. A város is csak annyit tett Batthyányért, amit a rögzült mártírszerep és nem az egykori miniszterelnöki funkció indokolt. 1879-ben az I. kerületben utcát neveztek el róla. Az elnevezési kedv

szélésünk során nagyra értékeltük, hogy milyen jól megértette a helyzetet, amikor a közvélemény meg az uralkodó választása az ország élére állította. Vértanúságánál is jobban meg kell őrizniünk emlékezetünkben lángoló hazafiságát, szándékainak tisztaságát, egyenes és szilárd jellemét.” IN: IRÁNYI Dániel-Charles Louis CHASSIN: *A magyar forradalom politikai története 1847-1849.* Budapest, 1989. 382. A könyvet 1854-55-ben írták és eredetileg Párizsban, franciául jelent meg 1859-60-ban.

¹⁴ Bizonyos értelemben a magyar történetírásra is hatott a mártír-szerep dominanciája. Sokáig érdemben alig foglalkoztak Batthyány történeti szerepével. MOLNÁR András: *Batthyány Lajos a reformkorban* (Zalaegerszeg, 1996.) című munkájának bevezetőjében áttekinti a Batthyány-historiográfiát és megállapítja: „A kiegyezést megelőzően idehaza nem, csupán az emigrációban születtek Batthyányról értékelhető életrajzok. A legfontosabb ezek közül Szemere Bertalané, amely kivételes a maga nemében: a politikai harcostársak közül egyedül Szemere emlékezett meg méltóképpen, önálló műben Batthyányról! Batthyányról 1870-es újrateremtése idején jelentek meg idehaza az első könyvecskék. Ezek azonban inkább népszerűsítő, semmint tudományos, inkább újságírói, semmint történeti munkák voltak, és Batthyány pályafutásának alaposabb feltárása még ezután is hosszú évtizedekig váratott magára. Születésének 100. évfordulója 1907-ben elsikkadt, csupán egy évvel később jelent meg egy vázlatos életrajz Farkas Emőd hirlapíró tollából. 125 évvel Batthyány születése után, 1932-ben látott napvilágot az első, tudományos igényvel készült mű, Károlyi Árpád kétkötetes munkája, amelyben az idős történész Batthyány 1849-es perének iratait adta közre és dolgozta fel. A per legfontosabb iratait – immáron magyarra fordítva –, kiegészítve az azóta felfedezett forrásokkal, és korrigálva Károlyi túlzott lojalitást feltételező értékelését. Urbán Aladár 1991-ben újra kiadta. Az itt közölt források, a hozzájuk tartozó jegyzetek és bevezető tanulmány alapján ma már hitelesen áll előttünk Batthyány Lajos életének utolsó tíz hónapja; fogsága, pere és mártírhalála. Ugyancsak korszerű és alapos ismeretekkel rendelkezünk Batthyány miniszterelnöki tevékenységéről. Urbán Aladár az 1970-es évektől folyamatosan publikálta a Batthyány-kormányra, illetve Batthyány Lajos 1848-as szereplésére vonatkozó tanulmányait. Ezeket összegző nagydoktori értekezése Batthyány miniszterelnökségéről 1986-ban látott napvilágot. Közben, még 1982-ben – Batthyány születésének 175. évfordulóján – Batthyány-emlékülést tartottak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az itt elhangzott és a Századokban még abban az évben napvilágot látott előadások szintén alapvető fontosságúak. Az 1990-es évek elejére ilyen módon – elsősorban Urbán Aladár kitartó kutatásainak köszönhetően – Batthyány Lajos teljes 1848-49-es tevékenységét sikerült tudományos igényvel feldolgozni és bemutatni.” Urbán és Molnár mellett Erdődy Gábor és Spira György tett legtöbbet a Batthyány-kép teljességéért. ERDŐDYnek több tanulmánya is megjelent és ő a szerzője a *Magyar Szabadelvűek* (főszerk. Gerő András) sorozatban megjelent Batthyány-kötetnek is (Budapest, 1998.). SPIRA György: *Négy magyar sors* (Budapest, 1983.) című kötetében az egyik portré Batthyányról szól. Megemlíthető még GERGELY András Batthyány Lajosról szóló tanulmánya is (IN: uő: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest, 1987. 259-287.). Mindenesetre saját interpretációmát indirekten alátámasztja, hogy lényegében csak az 1980-as, 1990-es évekre lett feldolgozva Batthyány reformkori és miniszterelnöki tevékenysége.

bátorítást nyert az 1905-től 1910-ig tartó - hangos, melldöngető, ámde társadalmilag teljesen üres nemzeti ellenállást és koalíciós kormányzást magában foglaló - időszaktól. Újabb utca és tér kapta meg a gróf nevét, de az állam ekkor is óvakodott Batthyány Lajos előtérbe helyezésétől.

Oly mértékben feloldhatatlan volt a Ferenc József-Batthyány viszonyból adódó feszültség, hogy még akkor sem tudtak vele mit kezdeni, amikor 1898-ban április 11-ét, az 1848-as törvények szentesítésének napját állami ünneppé tették. Logikus lett volna, hogy ha 1848 törvényesnek tekintett részét az április 11-ei dátummal jeles nappá teszik, akkor a törvényesség személyi letéteményeseit, a kinevezett miniszterelnököt is kiemelik. Nem ez történt. A március 15-ével szemben kijátszani akart április 11-e is csonka maradt, mert hát megint csak erősebbnek bizonyult a szerep és a viszonyok összjátéka. Hiszen ha a miniszterelnök vértanú, akkor valaki az ő gyilkosa. A gyilkos helyett csak a végrehajtót lehetett cáromolni.¹⁵

Elképzelhető, hogy egy Ferenc József nélküli békés dualista időszak politikai szimbolikája hozzányúlt volna a Batthyány-jelenséghez. Lehet, de ezt már sohase fogjuk megtudni, hiszen a rendszernek mindössze két esztendeje maradt Ferenc József halála után. Két olyan év, amit a világháború véres és vesztes agóniája jellemzett, és ahol az állam összes ideologikus energiája arra ment el, hogy a nagyszámú új halottból hőst faragjon.

Vélelmezem, noha a dolog természetéből adódóan bizonyítani nem tudom, hogy a magyar demokratikus köztársaság megkísérelt volna Batthyány-kultuszt teremteni. A Habsburgok nélküli és anti-habsburgiánus Magyarország, a demokratikus-liberális elvekre épülő belpolitikai rendszer, Károlyi '48-as, függetlenségi pártbeli múltja sejtetni engedi, hogy az 1848-as mitológiát új szakrális elemekkel bővítették, vagy legalábbis bővíthették volna. Batthyány pedig kínálta magát egy ilyen szerepre. De idő nem maradt a lehetőség beteljesítésére.

Amennyire adódott (volna) Károlyiéknak Batthyány, annyira nem kínálkozott az 1919-es rövid életű Kommünnek. A nemzetistent leváltani akaró, magát univerzálisnak tartó világi istenség, a szocializmus saját szimbolikával dolgozott. Ebbe nem fértek bele királyok, hercegek, grófok, naplopók és burzsoák. Idő itt sem sok maradt, de szinte biztos, hogy Batthyányból nem lett volna semmi, mivelhogy nem is volt rá szükség.

Horthyék azonban teremthettek volna kultuszt. Az ország király nélküli királyság volt. Az ellenforradalmi rendszernek Petőfi túl radikális, Kossuth demokratizmusba hajló liberalizmusa túl sok. A kurzusideológiába azért mindkét személy beépíthető volt, amolyan hazafiként, de társadalmi tartalmuk mégiscsak idegen maradt. Kossuth emlékét törvénybe iktatták, Petőfi tájversei az ünnepi alkalmak rituáléjában megjelentek. Ámde egyikükben sem volt kezelhető konzervatív tartalom. Batthyány származása, a törvényesség iránti elkötelezettsége, kiemelkedő történelmi szerepe, mártíriuma alkalmas lehetett volna arra,

¹⁵ Lásd erről a „*Képzelt történelem*” című könyvem március 15-ről szóló fejezetét.

hogy a konszolidálódott ellenforradalmi rendszer belpolitikai stabilitásban, nacionalizmusban és revízióban gondolkodó kurzusideológiája számára használhatóvá váljék. A kísértést jelzi, hogy a Batthyány-örökmécses - Pogány Móric alkotása - 1926-ban állították fel.¹⁶

Horthyék nem éltek a lehetőséggel. Ennek oka - szerintem - részben a véletlen, részben törvényszerű volt. Az irredentára, a revízióra ott volt a Szent Korona-tan és a Szent István-kultusz túlfuttatása. Tökéletesen lefedte a konzervatív nacionalista eszmekört, nélkülözte a gyűlölt liberális és demokratikus dimenziót. Ettől persze még Batthyányból ki lehetett volna faragni a Nagy Magyar Konzervatív hiányzó szobrát. Petőfi, Kossuth erre alkalmatlan, Deák elvi liberalizmusa pedig kizárta, hogy ő a szabadságjogok terén csonkolt rendszer számára élő kultusz tárgya legyen.

Maradt – volna – Batthyány.

De egy akkoriban még viszonylag fiatal történész, Szekfű Gyula, 1919-1920-ban kifaragta a kultuszsobrot Széchenyiből.¹⁷ Merész, de termékeny ötlet volt. Kossuth ellentétpárja, aki mégiscsak a Kossuth által „*legnagyobb magyar*”-nak nevezett személy; aki olyat tett, ami a nemzeti tudástár konszenzusos pozitív része – Lánchíd, gőzhajózás, folyamszabályozás stb. –, aki nem kompromittálta magát 1848-49 véres pillanataiban; aki cselekedett, írt saját

¹⁶ Az örökmécses Budapesten azon a helyen áll, ahol Batthyány kivégzésének helyszínét vélelmezik.

¹⁷ A „*Három nemzedék*” Széchenyi-képéről írt tanulmányom újabban GERŐ András: *Utódok kora. Tanulmányok, esszék* című kötetemben jelent meg, Budapest, 1996. 167. Szekfű világképében is benne volt a konzervatívvá stilizálható Batthyány-kép, habár liberalizmusa megköszönhetően bizonyult.

„48-ra 49 jött, előbb szélső radikalizmus, majd a kikerülhetetlen katasztrófa. Nincs itt helyünk a radikalizmus növekedéséről részleteket közölni, valamint arról a hazafias küzdelemről sem, melyet Batthyány Lajos gróf folytatott az elvakult sovinizmus, a forradalmi liberalizmus pártja s annak nem annyira irányító, mint magával sodort, a lelkesedés pillanataiban megittasult vezére, Kossuth ellen. Széchenyi, Wesselényi, Deák visszavonulása óta Batthyány vállaira nehezedett az embertelen súlyú feladata, a nemzetet az adott viszonyok erejének elismerésére visszavezetni. 1848 áprilisától kezdve, midőn a magyar minisztérium elnöke lett, egészen 1849 január havában történt elfogatásáig, ez arasznyi közéleti pályán, Batthyány végigszenvedte mindazt a honfíbut és honfikint, melyet az előrelátóbb Széchenyi már 1844-től, s a radikalizmus megerősödésétől kezdve szenvedett. A keserű poharat Széchenyi csöppenkint, Batthyány egy hajtásra ürité ki. Egyéni tragikum, ha lehet, még Széchenyiét is felülmúlja. A reakció karhatalma akkor fogta el, mikor éppen képviselővé akarta magát választani, hogy Kossuthal megvívja a debreceni országgyűlésen a végső harcot és a nemzet és dinasztia kibékülését előkészítse.

Mint tudjuk, az újjászületés legjobb emberein a radikalizmus, ezen pedig a reakció győzött. Batthyány bukásával a debreceni radikálisokkal szemben hang többé alig emelkedett.”

SZEKFI Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. A hasonló kiadáshoz az előszót írta GLATZ Ferenc. Budapest, 1989. 150. Szekfű történelemképéről Dénes Iván Zoltán és Glatz Ferenc írt monográfiát illetve több tanulmányt. Itt jegyezném meg, hogy a Széchenyi-kultusz olyan önálló téma, amelynek teljes feldolgozásával még adós a történetírás. Én magam Széchenyi kultuszát sokkal inkább irányzathoz és rendszerhez kötődő politikai, mintsem a nemzetvállaláshoz köthető szimbolikus politikai kultusznak gondolom, ezért is nem szentelek neki önálló fejezetet.

kultusza megteremtéséért, tehát korlátlanul, jelszószerűen idézgethető; akinek öngyilkossága felmagasztalja egész életét. Hordoz sok olyat, ami Batthyányban is megvan, de többet nyújthat, mint a kivégzett miniszterelnök.

Még ez sem lett volna elég, ha Bethlen István gróf, a konszolidáció vezérpolitikusa nem támogatja meg a történész ideálját.

Megtette. S inentől Széchenyi lett a kurzus kultuszfigurája, méghozzá oly mértékben, hogy azután már a szülőatya-történész ellenszenvét is kivívta a Széchenyi-idézetek mértéktelen és aprópénzre váltott hangoztatása.

A két irányból – jobbról és balról – induló, kurzusellenes mintateremtésben Batthyáynak ugyancsak nem maradt hely. A szélsőjobb az ősmagyar, polgári szabadság-ellenes mitológiához nyúlt vissza (Turul, Hungária Egyesült Földek, Ösföld, Atilla stb.), a baloldal pedig a nemzeti mitológia meglevő és a kurzus által csak töredékesen használt elemeit igazította a maga képére. A szuperradikális Petőfi, a hiperdemokrata Kossuth és a paraszti népet szimbolizáló, addig huszadrangúnak tekintett Táncsics szerepét kezdte kiemelni. Molnár Erik, Mód Aladár, Révai József írásai mintegy anticipálták azt, hogy az 1943-ban a Szovjetunióban létrehozott Magyarországra sugárzó adót Kossuthról nevezték el.¹⁸

A II. világháborúban Magyarország a vesztes oldalra került. A nemzetközi nagypolitika eredményeképpen a szovjet csapatok szabadították fel Magyarországot és a magyar népet a náciakat kiszolgáló magyar nemzetiszocialista rendszer alól. A szovjet felszabadítás azonban – itt is és máshol is – azt jelentette, hogy a felszabadítók előbb megszállóként, majd „szövetségesként” rendezkedtek be. Ezt csak úgy lehetett elérni, hogy hatalmi monopóliumot biztosítottak az őket és a sztálinista mintát kiszolgáló illetve követő kommunista pártnak. A kommunista politika viszont a saját mitológiáját a nem létező demokratikus legitimitáció helyettesítésére használta fel és így „történelmi legitimitációt” teremtett. Ennek volt egyik leglényegesebb mozzanata a totális hatalomgyakorlás kialakulásával időben egybeeső 1948-as ünnepségsorozat, 1848 centenáriuma.¹⁹ A Kossuth-kultusz intenzív használata mellett kulcsszerepet kapott az osztályharcos radikalizmus historizált megjelenítése, amit Petőfi Sándor és Táncsics Mihály alakja szimbolizált. (Nem véletlen, hogy aztán ezekről az emberekről például számtalan, szovjet mintára létrehozott kolhoz, termelészövetkezetet neveztek el.) 1848 úgy jelent meg, mint a magyar nemzet szakrális kincse,

¹⁸ Révai, Molnár és Mód is már a '30-as évektől megfogalmazták tételeiket. Összefüggő, szintetikus jellegű kifejtésük: RÉVAI József: *48 útján*. Budapest, 1948. 76.

¹⁹ A centenárium anyagát bemutatja: GERŐ András (szerk.): *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Budapest, 1998. Batthyány – hangsúlyosan és cinikusan – például így tűnik fel: „Során kívül hazaérkezett a hadifogságból a 48-as magyar miniszterelnök leszármazottja: Batthyány Bálint. Debreceni jelentés közli, hogy a Szovjetunió kormánya a közelgő centenáris ünnepségek alkalmából soron kívül hazabocsátotta Batthyány Bálint hadnagy, polgári lakost, gróf Batthyány Lajosnak, az első magyar kormány miniszterelnökének leszármazottját. Batthyány Bálint hadnagy a tifliszi fogolytáborból jó egészségben érkezett meg Debrecenbe, ahonnan a szokásos formáságok után hazatért otthonába. Fehérvári Kis Újság, 1948. március 12.” Lásd GERŐ (1998): 175-176.

öröksége, ami önmagát kizárólag a nép javáért munkálkodó kommunistákra hagyományozta. A saját interpretációját kizárólagossá tenni akaró kommunista mitológia annak a kísértésnek sem tudott ellenállni, hogy Kossuth Lajos reinkarnációját a magyarországi sztálinizmus vezéralakjában, Rákosi Mátyásban lelje fel. A plebejus, radikális, a kommunizmusba torkolló módon megkonstruált '48 lett az „igazivá” stilizált '48.

A kommunista – az eredeti nemzeti mitológiára épülő és azt egy irányban átértelmező – szimbolikus politika semmit sem kezdett az arisztokrata származású, liberális, de nem radikális Batthyányval. Az ünnepeken alig került nevére említésre, plakátokon nem dominált, sőt, időnként rávetült a „*megalkuvókkal*” való kollaborálás árnyéka.

Batthyányt a kommunizmusban csend vette körül.

1956 sem kezdett vele semmit, annál is kevésbé, mert a felkelők részben a kommunista rezsim által is használt nemzeti mitológiát fordították a rendszerrel szembe. Kossuth-címer, Petőfi Kör, nemzetőr-szalag. Az 1848-as mitológia fel támadt, de mivel az eredetiben is Batthyány mártírként kapott helyet, ezért vele a harcoló forradalom semmit sem kezdett. (1956. október 6-ával igen, de ez nem önálló kultuszteremtési folyamat, csak a magyar történelemben folytonossá tett vértanúság kinyilvánítása.)²⁰

Batthyány az 1970-es, 1980-as években a demokratikus ellenzék magatartásában jelent meg. Az örökmécses, mint a leverte 1956-ra és a kivégzettekre rímelő helyszín, beépült az ellenzék március 15-i rituáléjába.²¹ Az 1956-os vértanúanalógiát hangsúlyossá teendő, az örökmécses Batthyány–Nagy Imre örökmécsessé nyilvánították, de a polgári átalakulás miniszterelnökének alakja nem tűnt elő, a zsarnok által kivégzett személy sziluettje maradt a meghatározó.

A rendszerváltás óta egyetlen hatalmon lévő politikus nyúlt vissza Batthyányhoz: Antall József. A Nemzeti Galériából kölcsönkérte a gróftól ábrázoló festményt és kiakasztotta a miniszterelnöki dolgozószobába. E tény arra utal, hogy Antall felismerte: itt egy, a különféle kurzusok által nem kompromittált, szimbolikus értékű személyről van szó. A felismerést nem követte tett. Batthyányval annyi történt, hogy mauzóleumát – jórészt a főváros költségén – 1999-ben restaurálták. 2007-ben – szerény költségvetéssel – a kormányzat meghirdette a Batthyány-évet. 2008 elején – végre – a miniszterelnök felavatta szobrát Budapesten, a grófról elnevezett téren. A mártírium és a fővárosi szoboravatás között 159 év telt el.

²⁰ SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1986-1986*. Budapest, 1989. 225-252, 265-306.

²¹ A demokratikus ellenzéknek a Batthyány-örökmécseshez is illeszkedő, a március 15-i megemlékezéseket is magában foglaló tevékenységéről: HODOSÁN Róza: *Szamizdat-történetek*. Budapest, 2004. A könyv tartalmazza azokat a III./III-as anyagokat is, amelyek részben erre vonatkoznak.

Batthyány továbbra sem kell senkinek másra, csupáncsak és legfeljebb mártíriumra. 1849-ben vértanú lett és az is maradt. A nemzeti mitológia kialakulásának folyamata ebbe a szerepbe helyezte őt. Úgy tűnik, azóta igazából senki sem akarja őt innen kiszabadítani. Az utókort következetesen nem érdekli az, amitől mártíriumának értelme is volt, lett, lehet.

Március 15-e a nemzet születésnapja lett; április 11-e, az 1848-as törvények szentesítésének időpontja elsüllyedt; október 6-a nemzeti gyásznappá vált. A születésnapot historizáltan Kossuth uralja, április 11-e senkié, október 6-a Batthyányé és az aradi vértanúké.

A szimbolikus politika megint csak eluralta a történelmi narratívát, felülírta a történelem tényszerű menetét. A nemzetvallás funkcionális szükségletei váltak dominánssá. A politikai pálya egészét a mártírium emelte fel és süllyesztette el.